

Андрій Будугай, Ольга Будугай
(м. Переяслав-Хмельницький)

**ЕВОЛЮЦІЯ ПОНЯТЬ ВІД “ЧУЖОГО” ДО “БРАТА” В УКРАЇНСЬКІЙ ТА
ЗАРУБІЖНІЙ КУЛЬТУРНІЙ ТРАДИЦІЇ: ЕТИМОЛОГІЧНИЙ ТА
АКСІОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТИ**

Сучасний світ і людина в ньому переживають нелегкий період “третьої хвили”. Пересторогою, превентивними засобами проти нівелювання високого в особистості є нагадування про глибину джерел духовних понять, про загальнолюдські цінності “як внутрішньоособистісні установки, реалізація яких дає змогу формувати людське в людині скрізь, де особистість присутня як духовна чи суспільна істота” [6, с.9]. У мові закодовано найважливіші духовні поняття, які на кожному етапі розвитку етносу “проявлялися в мистецтві слова, особливо у фольклорі. Усвідомленню важливих нюансів значень ключових понять сприяє етимологічний аналіз лексеми. Він дає можливість простежити еволюцію важливих сторін духовного життя, переусвідомити причини й наслідки низки культурних явищ. Яскравими свідченнями цього виступають приклади зі зразків українського й зарубіжного фольклору, творів доби античності, середньовіччя, а також ідейно та художньо вартісних історичних літературних творів.

Метою цієї розвідки є виявлення специфіки розвитку понять на позначення ступенів людської кровної спорідненості та духовної близькості, а також пов'язані з ними етапи розвитку людської свідомості й гуманістичних цінностей, які можна простежити за допомогою етимологічних студій ключових понять. Ці процеси виразно виявлені в текстах зразків українського та зарубіжного фольклору, літературних творів, етнографічних джерел.

У процесі розгляду етимологічного параметра цього питання передусім стала в пригоді праця видатного французького філолога Е. Бенвеніста “Словник індоєвропейських соціальних термінів”, у якій дослідник торкнувся багатьох питань порушеної теми. Плідним виявилось звернення до праць лексикографів І. Дворецького, В. Дубічинського, Г. Циганенко, П. Черних, М. Шанського, лінгвофілософів Г. Сковороди, І. Срезневського, О. Потебні, В. Соловійова, О. Лосева, П. Флоренського, Ф. Бацевича, Д. Руденка, літературознавців А. Козлова, М. Корпанюка, М. Слабошпицького та ін.

М. Корпанюк слушно наголосив: “Народна історична пам’ять – це унікальне багатство кожної нації, її духовний акумулятор і рушій, які створюють обличчя кожного народу, властиві йому психологічні, національні риси, звичаї, обряди” [7, с.5]. Пам’ятки літератури й фольклорна мудрість дають змогу простежити, як “людський дух творить з істоти людину”, оскільки він “нерозривно пов’язаний зі специфічною символічною системою – живою природною мовою” [1, с.4]. Простежимо шлях розвитку понять на позначення кровної спорідненості й соціального стану людей, а відтак еволюцію понять на позначення близькості духовної та особистих стосунків між людьми в етимологічному та аксіологічному вимірах.

Згідно з думкою Е. Бенвеніста, людина ще в сиву давнину ділила людей на своїх і чужих [2, с.233-237]. **Свій** – це той, хто належить до даного племені за ознакою свого народження в ньому. Лат. *ingenius* означає буквально “народжений”, тобто “той, хто народився в даному племені, суспільстві і, отже, хто володіє всією повнотою прав”. У первинному значенні тільки народжений усередині якогось племені міг бути “своїм” для членів цього племені й після проходження ініціації (духовно-магічного обряду залучення свідомості до духу, егрегору племені) він із суспільного стану “отрока” (того, хто не має права голосу на радах племені) переходить у стан, так би мовити, “повноцінного” члена племені, який має всі права, інакше кажучи, “вільного” в межах племені, на території його володінь (а, отже, у сфері впливу духу даного племені). Звідси й етимологічний взаємозв’язок “свій” – “свобода”. Тобто, “свій” = “вільний”. Впадає в око також латинське слово *liberi*, яке одночасно має значення “бути законородженим” і “бути вільним”.

Пізніше значення слова “свій” розширилося. Цим словом стала називатися будь-яка людина, котра належить до тієї ж групи людей, що і той, хто говорить про неї. Перейшло значення слова і на назву майна його володаря: “присвоїти (чужу річ, звання тощо)”. З’явилися також абстрактніші значення – “освоїти (методи)”, “засвоїти” (науку).

Чужий – лексема, запозичена слов’янськими мовами з німецької. Ст.сл. *tužďi* означало “чужоземний”, а в західноєвропейських діалектах і мовах (кельтській, італійській, німецькій, балтійській групах мов) корінь **tew* – означає “бути надутим, могутнім” у його первинному значенні й “народ; земля” – у пізнішому. Цей корінь лежить і в основі німецьких етнонімів *Teutoni*,

deutsch (пор. рос. “чудь”, яким русичі називали своїх німецьких сусідів з їхнім етнонімом, й однокоренева лексема “чужий”).

Поняття “чужий” ділилося на три різні семантичні та юридичні категорії: 1) “чужий” в значенні “чужоземець” (пор. болг. “чужденец” – “іноземець”). До речі, поширені в літературних творах імена Оксана і Ксенія (< хепос – “чужий”), Варвара (< лат. varvar – “іноземець”), власне, і означають “чужа, чужоземка”;

2 “ворог”;

3 “гість”.

Однокореневі латинські слова hostis (“ворог”) і hospes (“гість”) указують на початкову спільність понять “ворог” і “гість” у латинян (від них – наше “гість”), що мають загальне значення “чужий”.

Ворог – це той, хто належав до племені, проти якого велися військові дії. Якщо ж ворога вдавалося захопити в полон, то він переходив у стан, що носить назву “**раб**” і ставав власністю того, хто його захопив. У романі В. Чемериса “Ольвія” автор змальовує античну добу і складну ситуацію, коли донька архонта міста Ольвії стає законною дружиною скіфського царя. Несподівано для молодій цариці її служницею виявилася її рідна мати, яка раніше потрапила в полон до скіфів. Шляхетне походження не врятувало колишню дружину архонта Ольвії в середовищі чужого народу: скіфи викололи їй очі, щоб не втекла, примусили стати рабинею.

Як наголосив І. Срезневський, російське слово “собственность” є похідним від ст.сл. “собъствънь”, яке мало значення “лик, іпостась (про Бога); природа; сукупність особистих властивостей; властивість; сутність”, тобто в загальнослов’янській мові було одного кореня *sobъ- з утвореними від нього сучасними лексемами “свій”, рос. “свойство”, а також “собі”, “особина”, зворотна частка -ся [15, с.183].

Виходячи з цього, можна сказати, що раб – це вже “свій”, але без “свободи”, оскільки він не має жодних цивільних прав (свобод) у цьому племені або країні. Проте треба зауважити, що поняття раба в стародавніх цивілізаціях не завжди визначалося постійними ознаками, як це прийнято вважати у сучасному суспільстві. В Індії з її кастовою системою раб не міг змінити свого суспільного стану, проте в Стародавньому Римі раб за певних заслуг міг стати вільним, повноправним громадянином Риму. Відомі випадки, коли окремі гладіатори ставали переможцями змагань, отримували з рук імператора дерев’яний меч як символ волі.

У цьому контексті можна згадати й випадок із історії Київської Русі, відображений у билинах і літописних свідченнях про вихователя князя Володимира Святославича богатиря Добриню. Про нього писав М. Слабошпицький: “Діяння конкретної людини в історії відлунилися в усній народній творчості, обросли узагальненими мотивами, казковими подробицями й неодмінними для фольклору перебільшеннями” [8, с.33]. Історичні й літературні джерела свідчать, що після вислання княгинею Ольгою до Любеча деревлянського князя Мала, який захистив своє плем’я від сваволі київського князя Ігоря, дітей Мала – дочку Малушу й сина Добриню – Ольга зробила рабами при своєму дворі. Але син Ольги та Ігоря Святослав покохав Малушу. Згодом вона стала матір’ю майбутнього хрестителя Русі князя Володимира Святославича. Спираючись на думку історика Д. Прозоровського, М. Слабошпицький зауважує: “Можливо, в дитинстві Добриня й Малуша були навіть не на становищі рабів, а кимось на зразок почесних бранців”. Те, що Добриня мав таке велике значення за часів князювання Святослава та Володимира, свідчить про його аристократичне походження. У билинах Добриня замальовується то боярином, то князем. Отже, діти “ворога” древлянина князя Мала для київської княгині Ольги були спершу бранцями, а згодом підвищили свій статус і зіграли важливу роль в історії України-Русі.

Протилежною за суттю є змальована в “Новому Заповіті” ситуація, коли Юда Іскаріот “продає” Ісуса Христа за 30 срібняків – суму, котру один з євангелістів підкреслено назвав “ціною раба” (за таку суму грошей можна було купити “гарного раба”). Жоден із давніх народів не дозволяв мати рабом когось зі своїх одноплеменників: рабом могла стати лише людина з чужого, ворожого племені. Тим, що за Ісуса Христа була заплачена ціна як за раба¹, юдеями було показано, що вони вигнали Його з числа євреїв, відrekliся від Нього, “виштовхнули” зі свого єгрегору, зробивши чужим-ворогом-рабом у соціальному аспекті. У книзі “Буття” (Глава 37) Старого Заповіту Біблії мовиться про те, як старші сини Ізраїлеві із заздрощів продали молодшого брата Йосипа в рабство купцям-мадіатянам за 20 срібняків.

Гість – це людина, народжена в чужому племені (країні), вірніше, представниками чужого племені. З нею налагоджуються певні стосунки, котрі надають їй можливість користуватися спеціальними правами – пільгами, яких не буває у громадян тієї країни – “правами гостинності”.

¹ Передусім через це Він згодом прийняв найганебнішу на ті часи страту, властиву для покарання практично тільки рабів та розбійників – розпінання на хресті.

Взаємини гостинності – двосторонні. Кожен із тих, хто складає такий договір-угоду, вірогідно, приносить клятву своїм племінним язичницьким богам. Пригадаємо, що слово “язичницький” походить від старослов’янського слова “язик”, яке мало два значення – “мова” і “народ” (носіє цієї мови). Язичницькі боги – це боги племені, з якими кожний із його членів під час своєї ініціації входив у тісний містично-енергетичний зв’язок. Такий зв’язок допомагали встановити люди, які володіли медіумічними здібностями й ставали шаманами племені або жерцями країни. Присягатися богами інших, чужих племен – це майже те ж саме, що не присягатися взагалі, тому що дія племінних богів пов’язувалася з певною територією, на якій мешкали як плем’я, так і самі ці боги – духи річок, гір, лісів, степів, боліт, пустель або інших природних утворень цієї місцевості. Отже, влада цих богів розповсюджувалася в межах егрегору даного племені.

Той, хто дав клятву гостинності своїм богам, уразі її порушення ставав злочинцем² і ніс покарання згідно з правом і традиціями свого племені. У міфології Давньої Греції за дотриманням закону гостинності стежив сам верховний олімпійський бог Зевс, який суворо карав його порушників. Цей закон дав можливість головному героєві поеми Гомера “Одіссея” після закінчення Троянської війни 10 років мандрувати серед чужих народів і нарешті повернутися на рідний острів Ітаку. Кровожерному циклопові Поліфемові Одіссеї закидає в порушенні Зевсового закону гостинності, карає його, позбавивши єдиного ока.

Оскільки гість у чужому племені не міг користуватися правами його членів, із гостем укладалася угода про те, що кожна зі сторін приймає представника угоди на території свого племені й забезпечує всім необхідним, надає посильну допомогу. Людина, яка оголошувалася гостем когось із представників даного племені, відразу автоматично ставала недоторканою для інших членів племені, яке приймало гостя. Часто під час процедури укладання угоди брався якийсь невеликий предмет, з якого робили символ³ угоди. Для цього предмет ламався на дві половинки, кожна з яких зберігалася в однієї зі сторін на доведення укладеної угоди. Той, хто приймав гостя, був зобов’язаний надавати послуги і самому партнерові угоди, і будь-якому його посланцеві, котрий повинен був показати половинку символу

² Пор. рос. “преступник” – буквально “той, хто переступив межу закону” і, відповідно, заслуговує покарання. Лексема “бандит” < іт. bandito (буквально “оголошений; вигнаний, бандит”) має аналогічну за суттю семантику.

³ Грец. symbolon – “знак, прикмета” < sym- (syn-) – “разом” + ballō – “кидати”; символ – буквально “складене”, тобто “те, що складається з частин”.

угоди, що має співпасти при накладанні на половинку того, хто приймав гостя.

На завершення про поняття “гість” додамо, що його аналогічним чином відображає російська лексема “посещать”, утворена від ст.сл. “сѣтъ” (“гість” < і.-є. *suet- – “свій”) і споріднена грец. etaros (“товариш; супутник”), грец. (h)etēs (“друг; родич”), грец. hetaira (“подруга”, пізніше – “гетера”), лат. satelles (“супутник; охоронець”) [12, с.321; 15, с.60].

Тепер простежимо специфіку розвитку понять на позначення ступенів близькості людських взаємин щодо духовного чинника та щодо особистісних стосунків. Перший її ступінь “знайомий / незнайомий” перегукується з опозицією “свій / чужий”, хоч і не повністю співпадає: **знайомим** може бути і хтось із іноплеменників, тобто “чужих”.

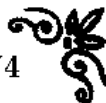
Знайомство буває дуже поверхневим і вельми віддаленим, а може бути й дуже тісним. За походженням лексема “знайомий” йде від спільнослов’янського *znati (“знати; відрізнати, відмічати”) < і.-є. *ĝen- (“знати”), найімовірніше, пов’язаного із *gen- (“народжувати; народжуватися” > “бути в спорідненості” > “знати”)⁴ [14, с.326-327]. Лексема “знайомий” однокорінна зі словами “знак”, “значення”, рос. “знамя”, “знамення”, “знаменитий” і передає ідею “пізнання” якоїсь людини, розрізнення її відмінностей⁵ від інших, накопичення інформації індивідуально про неї.

Приятель – це вже досить добре, так би мовити “коротко” знайомий, досить близький, з ким зв’язок стає тіснішим і, до певної міри, інтенсивнішим. Етимологічно це слово споріднене зі ст.сл. “приянь” (“добррозичливість, дружба”) і походить від праслав. “прияті” (“любити, дружити”), яке близьке і.-є. кореню *prāi-. Від того ж кореня походять дав.-інд. priyas (“милий, бажаний”), нім. Freund (“друг”), нім. freien (“свататися”), готське frijon (“любити”) і нім. frei (“вільний”) [12, с.332; 15, с.67-68]. Того ж кореня й укр. “сприяти”.

Товариш, за визначенням “Етимологического словаря русского языка” Г. Циганенко, – це “людина, яка близька комусь за спільністю поглядів, діяльності, умовами життя і т.п.” [12, с.428]. Ми поставили поняття “товариш” на вищій ступінь близькості, ніж “приятель” з того міркування, що зв’язок з приятелем більш вільний і невимушений, а стосунки з товаришем вимагають дотримання певних зобов’язань, співпраці в загальній справі, а не просто сприяння. Аналогом поняттю

⁴ Пор. з грецькими лексемами génos (“рід”), gnōtós (“відомий”), gnosis (“пізнання”), diagnosis (“розпізнавання”).

⁵ Пор. рос. “отличие”, “различие” < “лик”, “лицо”.

“товариш” у деяких сферах діяльності, напевно, можна вважати поняття “колега” (< лат. colligere – “збирати разом”).

Слово “товариш”, запозичене з тюркських мов, у спільнослов’янський період означало “співвласник майна”. Тюркське *tavariš* – слово складне, де *tavar-* – “майно” (спочатку “худоба”), а *-iš* – “друг”. На слов’янському ґрунті у слова **tovaristjь* розвинулося значення “компаньйон” (букв. “той, з ким заробляю хліб”⁶). Лексема “товариство” отримує семантику “об’єднання якихось осіб із загальними завданнями”.

Давньоруське “товарищ” мало два значення: 1) “компаньйон для продажу товару”; 2) “помічник у справі, у роботі” [12, с.428]. Про перше значення можна додати, що його можна зіставити із словом “комерсант”, запозиченим із французької мови зі значенням “крупний торговець”. Воно бере початок від лат. *merx* (“товар”, власне “предмет торгівлі”). Крупні торговці-купці утворювали свої товариства (гільдії) – союзи, покликані спільними зусиллями забезпечити комерцію, полегшити взаємодопомогою своє ремесло. Можна припустити, що того ж кореня є також ім’я латинського бога Меркурія (у греків Гермес), який був покровителем великих торговців. Чому саме великих? Річ у тім, що в античному світі дрібні торговці-перекупники не користувалися пошаною людей і протекцією Меркурія, адже тільки крупні торговці робили ризиковані подорожі з товаром, везли в чужі землі один товар на продаж і купували там інший. Вони могли бути в дорозі пограбованими і потрапити в рабство або взагалі бути вбитими розбійниками на суші чи піратами на морі. Меркурій – вісник богів – сам був часто в дорозі. Тож саме йому личило бути “патроном” подорожніх і караванників. При цьому відмітимо, що лат. *merx* бере початок від лат. *merere* (= *mereri*) – “бути гідним, бути вартим”.

Із другим значенням староруського “товарищ” – “помічник у справі, в роботі” можна зіставити чеське *tovaryš* (“підмайстер”, тобто “той, хто допомагає виробляти товар”) і найменування звань і посад у дореволюційній Росії, наприклад, “товариш прокурора” (“помічник прокурора”). На Запорозькій Січі було поширене шанобливе звертання між козаками “пане-товаришу”. Козака, який відповідав за лицарський клейнод бунчук, називали “бунчуковим товаришем або бунчужним”.

Таким чином, у поняття “товариш”, так скажемо, більш діловий і водночас – тісніший зв’язок, ніж у “приятель”.

Ще тісніший зв’язок, як можна це зрозуміти, передає поняття “*друг*”, хоча воно семантично перетинається і зі словом “товариш”: болг.

⁶ “компаньйон” < лат. *com-* (“разом”) + *panis* (“хліб”).

“другар” – “товариш”, с.-хорв. “дрѹг, другār” з тим же значенням “товариш”, дав.рус. “другъ” – “друг, товариш; дружина; слуга” (пор. “удружити” в значенні “зробити послугу”).

Поняття “друг” межувало з поняттям “дружина” в значенні “військове товариство” або, як визначає значення цього слова П. Черних у своєму “Историко-этимологическом словаре современного русского языка”, – “невеликий загін, група людей, організованих для спільної діяльності, для досягнення загальної мети” [14, с.271]. Якщо не брати до уваги слово “загін”, то визначення цілком могло б підійти і до поняття “товариство”. Але це саме військовий “різновид” товариства і в цьому криється той нюанс, через який дружинники, ймовірно, знаходяться в тіснішому зв’язку, ніж товариші. Відповідно до роду своєї діяльності дружинники постійно перебували в стані між життям і смертю, тобто на маргінесі буття. Це ставило на карту практично все: вони довіряли один одному вже не майно, як у простому товаристві, а більш цінне для людини – власне життя.

Дружинники утворювали своєрідне братерство, з тією лише різницею, що тут не бралася до уваги духовна орієнтація. Дружина могла як захищати свої землі, своє князівство, так і займатися розбоєм, набігами на інші племена чи князівства, і вбивати заради збагачення. Проте, в дружині дуже важлива була особиста відданість дружинників своєму князеві й один одному. Чим би вони не займалися – основне, щоб це робили всі разом, дружно, спільно, як єдиний організм. Кожен давав обітницю або клятву вірності, ставав частиною єдиного цілого, зв’язувався тісними “узами дружби”. “Сучасний тлумачний словник української мови” пояснює лексему “дружина” так: “У Давній Русі– збройний загін, що складав постійну військову силу князя і брав участь в управлінні князівством” [10, с.269]. У своїй монографії “Дзвін предківської слави” медієвіст М. Корпанюк, аналізуючи серйозність студій М. Максимовича над “Словом про Ігорів похід”, зокрема, наводить зразок перекладу українською мовою 1857 року другої картини “Затемнення сонця”, в якому йдеться про звернення князя до дружинників: “І каже дружині безстрашний князь Ігор: / “О браття й дружино! / Вже ж лучче нам в полі порубаним бути / Ніж стати в полону...” [7, с.111]. Дружинники з честю виконали наказ свого князя й хоробро билися з кочівниками.

Саме ідею взаємності передає вираз, що зберігся в російській мові з тих пір “друг друга”, і співкореневі литовські слова draūgas (“супутник, товариш; друг; один з подружжя; один із двох”), drauge (“разом”) і draugė (“співдружність; компанія, група людей”). Індоевропейський корінь

*dher-/*dhere-, що лежить в основі вищезгаданих слів, мав значення “підтримувати; підпирати; тримати”, тобто передавав сенс міцності, кріпості, ґрунтовності, надійності. Про це ж, згідно вчення Еміля Бенвеніста, свідчить і пов’язаний з *dher- індоєвропейський корінь *dreu-, до якого сходять грец. *dogu* (спочатку “дерево, пень”), ст.сл. *drūva* (“лісовий матеріал, дрова”), лит. *drūtas* (“сильний, твердий”), санскр. *dhruva* та іран. *druva* (із значеннями “твердий, міцний, у кріпкому здоров’ї”), словенське *sūdravū* (“здоровий” < хто здоровий, той міцний і твердий, як дерево), укр. “здоров’я”, грец. *drūs* (“дуб” – одне з найміцніших європ. дерев).

Такий зв’язок дає можливість припустити, що при клятві дружинників на вірність міг бути задіяний культ друїдів, у яких дуб – основне і священне дерево, пов’язане з центром світу (щось подібне до “дерева всесвіту”, “дерева життя”). Сама назва “друїди” бере початок від *dru- (“дуб”). Клятва на дубі як на міцному й кріпкому священному дереві в “друїдизмі” могла бути найважливішим гарантом кріпості й вірності угоди, клятви дружинників і дати інтерпретацію назви “дружинники” як “зв’язані клятвою на dru-дубі”. Германський корінь *drū- (= *dogu-) мав спочатку значення “сильний, міцний, твердий”, а пізніше – “дерево, ліс” і схожий на грец. лексему *drūs* (“дуб”). Він сходить до вищезгаданого і.-є. кореня *dreu- і лежить в основі таких слів: нім. *Treue* (“1) вірність, відданість; 2) точність, правильність”), англ. *trust* (“довіряти”), англ. *true* (“істинний”), англ. *truce* (“перемир’я, договір, союз”), ісланд. *trū* (“вірний”), готськ. *trauains* (“довіра, віра”).

Пригадаємо, що навіть один із найбільших медіумів Адольф Гітлер, який намагався у свою ідею німецько-націоналсоціалістичного всесвітнього панування влити окультну силу язичницьких культів германських предків, одним із атрибутів форми есесівців вибрав дубове листя. Мабуть, цим він хотів підсилити міцність, вірність і відданість клятві тих, хто вступали в ряди, напевно, найпотужнішого магічного ордену ХХ сторіччя – таких собі “дружинників”, що поставили перед собою мету захопити владу у всьому світі та встановити “новий лад”.

Отже, сучасне слово “друг” успадкувало від “дружини” ідею вірності й відданості один одному. Дружба з часом виробляє якісь свої загальні принципи, яких згодом і дотримуються друзі. І якщо ці принципи містять у собі високі ідеї і світлі мотиви, то дружба тоді довговічна, друг стає *alter ego* (“другим я”). Не просто другим, а таким, якому віддається перевага у разі дилеми: *alter* в латині – це “більший”, “важливіший”. Усім добре знайомий вираз, що став крилатим: “Скажи мені хто твій друг, і я

скажу тобі хто ти". Свідомості друзів буквально проростають одна в одну. І саме тому найстрашніший і найнищівніший удар людині може бути завданий недоброзичливцем через його друга, якщо друг стає на шлях зради: він знає практично все про друга, у тому числі і його слабкі місця, а також володіє енергетично-симпатичним зв'язком зі зраджуваним, через який можна значно збільшити силу енергетичного удару. Ось чому в Космосі одним з найважчих гріхів є зрада. Її кармічні наслідки стають ще важчими, якщо вони виходять за межі особистих стосунків і зачіпають високі духовні ідеї. Мотив осуду зради Батьківщині, рідній землі, коханій людині поширений у народних думках, історичних піснях, у пареміографії, є провідним для низки творів художньої літератури.

Підкреслимо, що своєрідним двійником, alter ego для людини стає і його ворог. Той же самий вираз про друга має ще одне формулювання: "Скажи мені хто твій ворог, і я скажу тобі хто ти".

Цей вираз може бути застосованим у випадкові, коли людина живе не сіро і байдуже – посередність нікого не зачіпає! Цікаво, що за свідченням Агні Йогі, духовного вчення, яке дано людству для полегшення подолання цього перехідного періоду, великий правитель-подвижник Індії Акбар (1542-1605) у першу чергу цікавився, чим зайняті його вороги, а вже потім запитував про державні справи, своїх друзів та інше. Іноді траплялося, що людина, втративши друзів і опинившись у важкому стані, зверталася за допомогою до свого ворога. Із поваги до цієї людини, що має свої принципи, ворог надавав допомогу...

Цікаво також, що видатний російський актор і бард Володимир Висоцький, який в останні роки свого 42-річного життя певним чином став утіленням совісті російського народу, дружбу ставив вище за любов. Можна припустити, що прокралася помилка – адже справжня любов включає дружбу, – і малася на увазі не любов, а тимчасова закоханість, яка більшістю людей часто сприймається як любов.

Любов від закоханості відрізняється приблизно так само, як альтруїзм (< alter, вже згадуване нами) від егоїзму. Люди, котрі по-справжньому кохають, бачать і один одного, і той шлях, яким разом ідуть. Як і друзі, вони ділять порівну радощі й біди, що зустрічаються на шляху: не випадково російські слова "супруги" ("подружжя") і "упряжь" ("збуря") одного кореня – подружжя знаходиться, так би мовити, в одній упряжці. Прикметно, що в традиційному українському громадському житті один із найпоширеніших звичаїв селянської взаємодопомоги називається однокорінним терміном "супряга". Етнограф В. Сироткін пояснював, що звичай супряги "передбачав об'єднання кількох господарств та

забезпечення їх усім необхідним – робітниками, знаряддями праці, робочою худобою – для своєчасного і якісного проведення важливих землеробських робіт, основною серед яких була оранка під ярові чи озимі” [11, с.160].

Прикметно, що в українській мові одружена жінка стосовно свого чоловіка називається дружиною, а застарілою поетичною лексемою “дружина” називався й чоловік щодо своєї жінки [10, с.160]. У російській мові є слова “жена”, “супруга”. Українське “дружина” підкреслює більш теплі стосунки між подружжям, засновані на дружбі й довірі, аніж на обов’язку жити “в одній супрязі”. Чоловік і дружина бачать як сильні, так і слабкі сторони один одного. Як і друзі, вони прагнуть там, де інший слабкий, підстрахувати його, перекрити, прийнявши удар на себе, докладаючи більше зусиль, щоб разом вийти зі скрутної ситуації. Відмітимо, що однокорінне слову “друг” дав.англ. dreogon (> суч. англ. dree) означає “терпіти (позбавлення), страждати”. Кожний із тих, хто любить, прагне навчити коханого всьому тому, що вміє сам.

Закохані ж помічають не всю людину в її цілісності, а лише її сильні сторони. Інше домальовує їхня уява. Вона з реальної людини ліпить той образ, який їм вигідніший, який вони хотіли б самі бачити, а точніше мати, який їх би влаштував. Коли проходить “медовий місяць” – період ейфорії, – і життя починає завдавати свої удари, то закохані не об’єднують зусилля, щоб вийти з важкої ситуації, а починають “розбиратися” один з одним, пред’являють взаємні “вагомі” звинувачення. “Дзеркальні” світи їхніх образів, що передавали все у викривленому, спотвореному вигляді, починають швидко руйнуватися. Ілюзія-туман розривається на клапті сильним вітром реальності. І чим тонше були “опрацьовані” раніше образи, чим менше вони відповідали реальності, тим сильніше буде шок, потужніше удари і лютіше направлена один на одного реакція-відповідь закоханих. Цікаво, що слову “образ” однокорінне українське “образа”. Можливо, це слово було колись пов’язане саме з такою ситуацією. І чимось подібним могло бути викликане народження виразу: “Від любові до ненависті – один крок”. Вірогідно, вислів має на увазі не любов, а закоханість. Закоханий бачить не стільки загальний шлях і тим більше не себе в загальній упряжці з кимось, а, навпаки, образно кажучи, садить себе верхи на того, в кого закоханий, мріє направляти його туди, куди лише йому одному заманеться.

Отже, напевно, любов можна вважати вищою формою дружби між чоловіком і жінкою, при якій зв’язок може бути ще тіснішим, ніж при

звичайній дружбі, а гармонія між двома душами досконалішою. У всякому разі, любов має в собі також якості дружби, а давня дружба – якості любові.

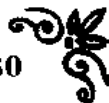
Любов поступово виводить свідомість на наступний рівень-ступінь людських стосунків – рівень **братерства**. Елементи, складові цього рівня, вже зустрічали і на попередніх ступенях. Близькі до братерства мотиви **побратимства** зустрічаються в билинах Київської Русі, народних чарівних казках про Котигорошка та інших героїв. Навіть персонажі української народної казки про тварин “Котик і півник” здружилися й побраталися. В. Сироткін наголошує: “Побратимство (посестринство) – звичаї духовного споріднення, індивідуальної взаємодопомоги, які сягають чи не скіфських часів... Принципи побратимства особливо шанувалися на Запорозькій Січі, освячували дружні стосунки українців із сусідніми народами, побутовали у повсякденному житті аж до початку ХХ ст. ... Взаємини побратимства встановлювалися на все життя і вважалися такими ж обов’язковими і священними, як і родинні зв’язки” [11, с.143]. У художній літературі мотив побратимства героїв найбільш характерний пригодницькій романтичній прозі.

Братерство стає справді космічним чинником, що виводить людину у Вічність, допомагаючи їй реалізувати закладену в ній Верховним Творцем ідею співтворчості Ієрархії Сил Світла, соборності й безсмертя. Про це в кількох мовах свідчить і сама назва поняття “людина”. Так, в російській мові його позначає складна лексема “человек”, буквально езотеричне значення якої “свідомість (чело), що йде через віки-вічність (век)”. Про прерогативу свідомості в людині говорять і англ. map, нім. Mann, сукорінні санскр. manas (“розум”) і лат. manus (“рука” – орган, більше за інших пов’язаний з свідомістю).

Слово “брат” сходить до і.-е. *bhrater (“брат; родич”), з яким пов’язують і слово “фратрія” (“підрозділ племені”), що відповідає збірному ст.сл. “братія” [12, с.41]. І, хоча в етимологічних словниках походження слова “брат” далі за це визначення не йде, в сенсі цього поняття є явно видимою ідея соборності й воно тяжіє до слова “брати”, сукорінному лексемам “**собор**”, “**вибір**”, “**вибраний**”⁷, “**брак**”, рос. “**бремя**” (у тому числі і духовний хрест), “**збиратися**”.

Брат у духовній, а не кривній спорідненості – це той, кого вибрала свідомість, плід пізнання цією свідомістю свідомості того, кого вона сприйняла як брата за духом. Болг. “**разбирам**” (“розумію”), фран.

⁷ Обраний зверху, Небом за ознакою проходження брані-битви з темним початком та одержанням у ній духовних перемог.

comprendre (“розуміти”) і рос. “понимать” (“розуміти”) містять у собі основу “брати”: пор. “понимать” < ст.сл. “имати” (“брати, взяти”) > “яти” > “внимание”. Свідомість наче збирає по частинах⁸ у собі поняття про іншу людину. І сама лексема “свідомість” має сенс “збирательства”, зібраності. При цьому збирається-пізнається не тільки одна якась вибрана як брат за духом свідомість, а і всі інші, з якими стикається той, хто пізнає. Він і сам при цьому наче “збирається”, доповнюється іншими свідомостями. Цікаво, що вирази “зібратися щось зробити”, “зібратися в дорогу”, “зібратися з думками”, “зібратися з силами” передають смисл “зібрати в собі” необхідну кількість потрібних частин, щоб бути спроможним виконати поставлене завдання.

Кожна свідомість, яка прозирає (= дозріває до...) ідею космічного братерства, сприймає себе та інші свідомості (істоти) як частини єдиного цілого, універсуму (де “уні” – “одне, єдине”), в якому всі частини-брати з’єднуються принципом Всесвітньої Любові, наповнюючись одна одною і взаємно удосконалюючись. Напевно, не випадково німецькі слова “Leben” (“життя”) і “Liebe” (“любов”) так схожі між собою. І лише при гармонійному поєднанні частин утворюється справжнє щастя (рос. “счастье” = со-ча^{сти}е, сукупність ча^{сти}н), соборність, при якій кожна свідомість брата-частини не просто розчиняється в інших свідомостях як складових Космосу, а, не зникаючи в загальному потоці, зберігає своє індивідуальне “я”.

Піднімаючись крок за кроком сходинками братської любові, свідомість поступово прозирає, що все у Всесвіті – від самої найдрібнішої частинки до метагалактик, – є живим і має свою свідомість⁹. І той самий атом, і рослина, і тварина, і людина, і будь-який народ, і людство, і планета, і галактика – все це брати в нескінченній Ієрархії живих істот у Космосі. Ось чому святі і до тварин зверталися словом “брат” і тримали себе з ними як з рівними. Ф. Бацевич підкреслив: “Видимий світ є певним символом, ієрогліфом, таємничим текстом, який віщує про його творця, несе певну інформацію про нього. Весь світ – інформація, закладена в нього Богом і потенційно доступна для прочитання людиною” [1, с.9].

Таким чином, у результаті міркувань авторів цих рядків поступово вималювалися два схематичних ланцюжки аналізованих понять, на яких ми детально зупинилися вище. Перший стосується означення близькості (спорідненості) кровної й соціального стану людей, другий – близькості духовної та особистих стосунків між людьми.

⁸ По “шматочках” знань: деякі етимологи стверджують, що слова “частина” і рос. “кусок / кусать” – одного кореня [4, с.5].

⁹ Не випадково Всесвіт носить таку назву: вона є калькою з грецької та означає “заселена”.

Отже, ми зробили спробу простежити шлях становлення людської свідомості від вузькоплемінних рамок, коли все іноплемінне сприймалося як чуже, а значить ненормальне і вороже, тобто таке, що несе в собі небезпеку – до усвідомлення всесвітнього братерства, в яке розширена і просвітлена свідомість входить уже як повноправний член космічної сім'ї. Вірогідно, нам залишилося лише визначити на якому саме етапі зараз знаходиться кожен із нас і далі більш осмислено йти вготованим Господом Богом для нас шляхом, з гідністю долаючи бар'єри, які ставлять перед нами обмеженість нашої свідомості і “недоброзичливці роду людського”.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бацевич Ф.С. *Духовна синергетика рідної мови: Лінгвофілософські нариси: Монографія.* – К.: ВЦ “Академія”, 2009. – 192 с.
 2. Бенвенист Э. *Словарь индоевропейских социальных терминов. Пер. с фран. / Общ. ред. и вступ. ст. Ю.С. Степанова.* – М., 1993. – С. 233-237.
 3. *Біблія або Книги Святого письма Старого й Нового Заповіту/ Іван Огієнко (пер.).* – К.: Українське Біблійне Товариство, 2002. – 1376 с.
 4. *Дворецкий И.Х. Латинско-русский словарь.* – М.: Рус. яз.-Медиа, 2003. – 846 с.
 5. *Козлов А.В. Духовність як літературознавча категорія: Монографія.* – К.: Акцент, 2005. – 272 с.
 6. *Корнух Г. Виховання загальнолюдських цінностей на уроках літератури // Дивослово.* – №7. – 2006. – С. 9-13.
 7. *Корпанюк М. Дзвін предківської слави (“Слово про Ігорів похід” в опрацюванні Михайла Максимовича).* – К., 2003. – 160 с.
 8. *Слабошпицький М. З голосу нашої Клію: (Події і люди української історії).* – К.: Довіра, 1993. – 255 с.
 9. *Супруненко В.П. Народини: Витоки нації; символи, вірування, звичаї та побут українців.* – Запоріжжя: МП “Берегиня” – СП “ФАЄЗ”, 1993. – 136 с.
 10. *Сучасний тлумачний словник української мови: 100.000 слів / За аг. ред. В. Дубічинського.* – Х.: ВД “Школа”, 2009. – 1008 с.
 11. *Українська минувшина: Ілюстрований етнографічний довідник.* – 2-е вид. / А. Пономарьов, Л. Артюх, В. Сироткін та ін.. – К.: Либідь, 1994. – 256 с.
 12. *Цыганенко Г.П. Этимологический словарь русского языка: Более 5000 слов.* – 2-е изд., перераб. и доп. – К.: Рад. шк., 1989. – 511 с.
 13. *Шанский Н.М., Иванов В.В., Шанская Т.В. Краткий этимологический словарь русского языка.* – М.: Просвещение, 1975. – 542 с.
 14. *Черных П.Я. Историко-этимологический словарь современного русского языка.* – М.: Русский язык, 1994. – Т. 1 – 622 с.
 15. *Черных П.Я. Историко-этимологический словарь современного русского языка.* – М.: Русский язык, 1994. – Т. 2 – 560 с.
- 16.